

PALAGRUŠKI OTOCI - GEOGRAFSKA OBILJEŽJA

MLADEN ANTE FRIGANOVIĆ

*“Svjetonici su otoci samoće koji život znače”
(Mediterranski brevijar)*

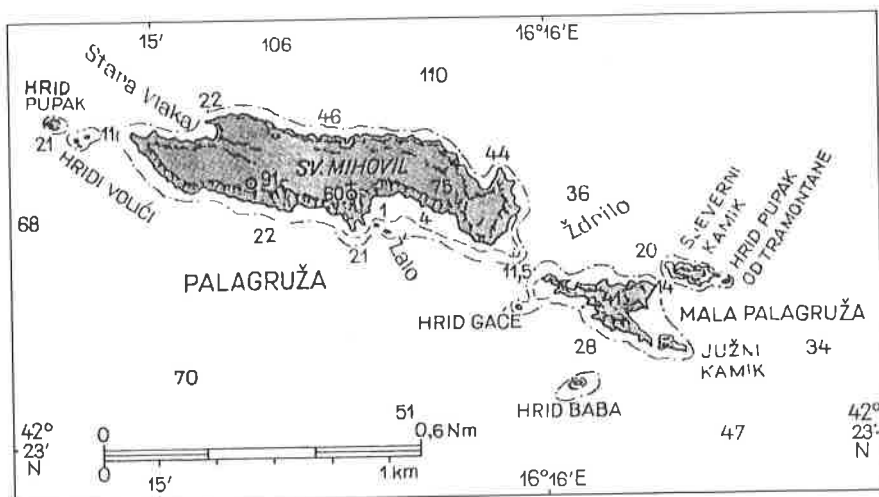
O IMENU

Palagruža (pelagos, pelagus, pelagosa, pelacrosa) naši su, grčki, latinski i talijanski oblici imena ovog čudesnog pučinskog južnojadranskog otoka. I suđeci po etimologiji, ime bi mu značilo “more” i “pučinski otok”. I doista, nema prikladnijega imena od ovoga ni za jedan otok na našem hrvatskom Jadranu. Jer, kada je malo slabija vidljivost u tom dijelu Jadrana, ništa se s Palagruže ne vidi osim mora, pučine, beskraj. Stravičan osjećaj osamljenosti i bespomoćnosti.

No, hrvatski oblik imena, čini se zvuči drukčije i upućuje na našu sintagmu (pala - glagol pasti, kliznuti i gruža - gruhlje, gruha, sipina, krš). Ovo samo spominjem kao jezični i toponimijski izazov, budući da u konzultiranim djelima nema Palagruže (Skok, P., 1950). A Komi-

žani s otoka Visa bijahu vezani od davnine uz Palagružu i ribolov oko nje. Na to upućuje i ovaj tekst: “Ribari iz Komiže javljaju se već 1503. god. za odlazak na Palagružu; javilo se 74 vlasnika ribarskih čamaca...” (Basioli, J., 1981.). Osim toga, gotovo svi toponimi koji su naznačeni na kartama i koji su poznati iz govora obližnjih domorodaca (svjetioničara i drugih) su komiški. Mahom su metaforički, bilo da označavaju morfonim (bačva, cuf, gaće, kapić, kobila, klobuk, volić, ždrilo, pupak i dr.), ili pak nešto treće (baba, galiola, medvidina, manda, konfin, razanj, vala i dr.). Sl. 1. Iako Pelagosa (talijanizirani Pelagos) proizlazi iz smještaja samoga otoka, pitanje se nameće zašto ga nisu kao takvog preuzeli Komižani i drugi naši otočani koji stoljećima opstoje u pojasu hrvatsko-talijanskog prožimanja pomorsko-ribarske terminologije i ostalog u kulturno-gospodarskoj i općoj sferi (domeni) dodira. Iako je pitanje jednostavno, odgovor nije lagan. Ipak, zar Palagruža ne zvuči kao sintagma od “pala” (skliznula) i “gruža”

Članak je uz neznatno skraćivanje i dopunu grafičkim prilozima preuzet iz rada: M. A. Friganović, Palagruža - zemljopisno obilježje i posebnosti, u zborniku: Palagruža - jadranski dragulj, Split - Kaštela, 1996.

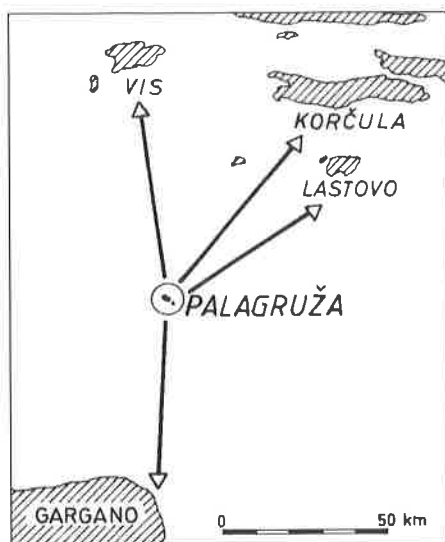

Sl. 1. Palagruški otoci

(kršje)? Zar posjetitelj ne dobije takav dojam kad se iz daleka približi tom otoku i doplovi podanj? Nisam pristalica pučke etimologije, ali da bi netko tko se bavi tom strukom morao i tome posvetiti potrebnu pažnju, izvan je svake sumnje. Treba, naime, imati na umu da su na nekim našim otocima "Hrvati očuvali domaći i romanski izgovor predindoeuropskog toponima ali i mnogo svoga" (Skok, P., 1950).

SMJEŠTAJ I POLOŽAJ

Palagruža je smještena na pučini, na debelom moru, u kulfu (dalekoj pučini) na prijelazu iz srednjeg u južni Jadran (42°23'N i 16°15'E). Najudaljeniji je otok (otočić, otočna skupina i hrid) od bilo kojega hrvatskog otoka i njegova kopna. Bliža mu je susjedna (talijanska) Pianosa od Sušca i Lastova, te poluotok Gargano (talijansko kopno) od našega Pelješca. No, svi su dovoljno daleko (Pianosa i Sušac više od 40, a manje od 50 km, poluotok Gargano 52 km i Pelješac 94 km) da bi Palagruža bila nadohvat ruke bilo kome. Zbog Palagruže je isturena vrlo daleko i vanjska međa našeg teritorijalnog mora. Ona se južno od Palagruže poklapa s crtom razgraničenja epikontinentalnog pojasa Republike Hrvatske i Republike Italije (Riđanović, J., 1989). Otočić Galijula u palagruškoj otočnoj skupini najjužnije dio tla Republike Hrvatske.

Sl. 2. Smještaj Palagruške otočne skupine

Palagruža je na prijelazu iz srednjega u južni Jadran zato jer je na podmorskom pragu koji se proteže u dužini od oko 150 km od poluotoka Gargana do Stonskog rata (Pelješca). Širina je toga praga 50 km i dubina od 100 do 150 m (Rubić, I., 1929). Eventualne nove mjerne spoznaje ne mijenjaju bitno prirodu ove tvrđnje. S te se podmorske stepenice dižu Vrhovnjaci, Donji školji, Lastovo, Sušac, Palagruža, Pianosa i Tremiti (4 otoka, 16 otočića, 10 grebena i 3 sike) (Rubić, I., 1952). Prema tome, priroda smještaja Palagruže (palagruške otočne skupine) veoma je jednostavna i lako određiva; osamljena otočna skupina na podmorskom pragu južnojadranske pučine, između otoka Lastova i poluotoka Gargana. Sl. 2. No, s položajem stvari su malo drukčije, jer je smještaj statična osobina nekog objekta u prostoru (ona se ne mijenja), dok je položaj dinamičan (njegovo se obilježje i vrednote mijenjaju, ovisno o konstelaciji silnica, vojno-političkih, društveno-gospodarskih, geoprometnih i drugih u prostoru i vremenu). Zbog toga se u geografskom smislu ta dva pojma razlikuju i na odgovarajući način vrednuju. Prema tome, položaj Palagruže veoma se mnogo promijenio i vrijednosti otoka porasle su od trenutka kada je na njoj izgrađen svjetionik i kada je postala meteorološka postaja. Ali, ni te činjenice ne smiju se promatrati i vrednovati odvojeno, već kao funkcija (i u funkciji) prometne revolucije i nužnosti danonoćne plovidbe te pomorskih veza sve većih i značajnijih luka na istočnojadranskoj obali, i na jadranskim obalama uopće. Palagruža se tako našla na najprometnijem plovnom morskom putu iz ostalih dijelova Sredozemlja i iz oceana u Jadran i obrnuto. Otuda i njezino značenje kao meteorološke postaje.

RELJEF

Makar zvuče čudno, ipak valja štovati misli naših prethodnika koji su o Palagruži, između ostalog, zapisali i ovo: "Otok Palagruža i razne hridi što u njegovoj blizini vire iz mora, ostaci su vulkana" (Fortis, 1774). Očito je stari Fortis, putujući Dalmacijom i njezinim otocima, bio pod dojmom njemu bliskih Euganejskih brda kod Padove i vulkanskog reljefa južne Italije (Lipari, Stromboli, Etna, Vezuv i dr.). A inače

je malo znao o stijenama i prirodoslovlju toga vremena, pa je takav izbojak na pučini bilo logično objasniti vulkanizmom. I dalje: "Palagruža nije otok, kako se to piše i po zemljovidima riše, već su to dva otoka, Palagruža velika i Palagruža mala s više školja i školjića, plitvaca i grebena" (Hirc, 1905).

Palagruža je, promatra li se s boka (uzdužno), razmjerno visok hrbat s tri viša vrha i dva prodolja. Najviši je vrh 87 m (Rubić, 1929) koji je nadvišen samim svjetionikom (29 m). Dužina je 1 330 m; ispred sjeverozapadnog rta (Kapić) su mu tri školjića (dva Volića i Pupak), a ispred jugoistočnog rta (Ždrilo) je Palagruža mala sa skupinom školjića (Baba, Cuf od oštra, Kobila, Pupak, Bačva, Kamik i Pupak od tramuntane), te malo dalje na jugoistoku školj Galijula. Cijela se skupina proteže pravcem NW-SE u dužini od 10 km i okružena je, "grosso modo" 100 metarskom izobatom. Prema tome, palagrušku otočnu skupinu čine Palagruža velika i Palagruža mala, spomenuti školjići i Sika na jugozapadnoj strani južno od Velog žala.

Promatra li se poprijeko na pravac pružanja, Palagruža je uzak (najviše 270 m širok) hrbat naglašene visine asimetričnih strana: sjeveroistočne položitiije, a jugozapadne strmije, mjestično gotovo okomite.

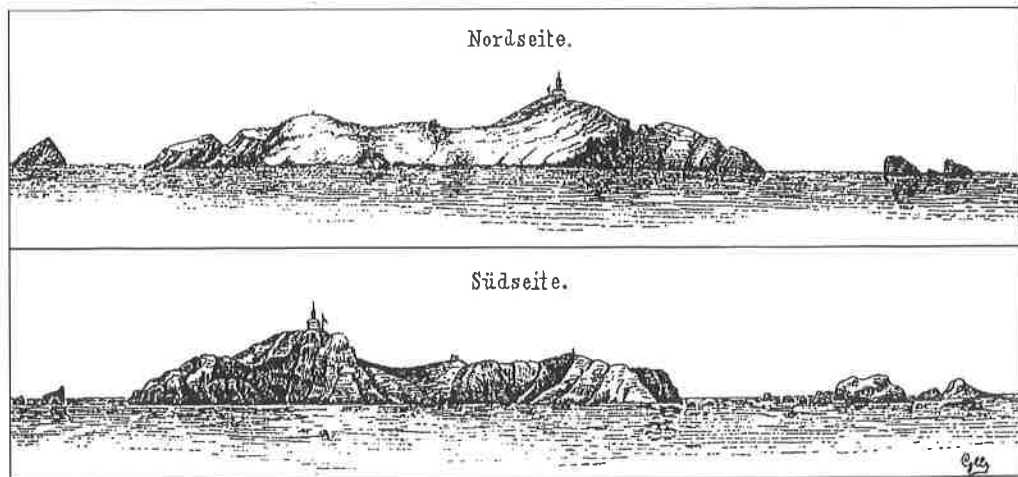
Ako se promatra iz zraka, Palagruža (velika) ima povinuti tlocrt poput morskog konjica s izrazite i šire dvije uvala na južnoj (Velo žalo i

Pod konfin), a jednom izrazitijom uvalom na sjevernoj obali (Stara vlaka). Stara vlaka i Velo žalo, ovisno o vremenu i potrebi, najvažnije su i alternacija su pristajanja i ostajanja na Palagruži. Površina joj je 0,29 km².

Palagruža mala je lepezasta oblika (iz zraka) s produženim rtom Ražanj prema Palagruži velikoj (Ždrilo). Duga je 450 m a široka 200 m s najvećom visinom 57 m. Istog je smjera pružanja kao i velika Palagruža. Ima tri uvala različitih ekspozicija i stoga je vremenski pribježište različitih mogućnosti. Oko 5,5 km istočno je školj Galijula (5,7 m visine), najjužniji djelić kopna Republike Hrvatske.

Čitava se otočna skupina s udaljenijom Galijulom (2 otoka i 13 otočića, školja i sika) izdiže na relativnoj pličini od Galijule na SE do Puka na NW. Stometarska izobata upućuje na pretpostavku da su u pleistocenu bili međusobno pretežito spojeni ili gotovo spojeni (Šegota, T., 1968).

Građa Palagruže je vapnenačka (donjokredne starosti) i manjim dijelom dolomitična (klastiti, dolomitne breče donjojurske starosti). U tom pogledu slična je građi Lastova i prema tome je daleko od onoga što je zapisao i mislio Alberto Fortis (Korolija-Borović, 1966-67). Inače, u tom pogledu iscrpnija nam je slika štura pa tako i znanje manjkavo. Tamo gdje nije strmac kompaktnog vapnenca, protežu se osuline i breče, a po položitim dijelovima sjeverne

Ansicht der Inselgruppe Palagosa.

Sl. 3. Palagruža, sjeverna i južna strana; grafika iz "Die Inselgruppe Pelagosa im Adriatischen Meere" Maxa Grollera iz 1896.

strane Palagruže velike ima humizirane crvenice ("Terra rossa"). Geografske posebnosti pojedinih sastavnica otoka možemo označiti samim nazivima što su ih gotovo isključivo nadjenuli Komižani (vrtli, biljavka, cuf, žalo, ražanj, ždrilo, vlaka, pupak, podvrtle, stara vlaka, pod fare, pod vrtle, punta od ždrila, kamik, podklobuk, klobuk, pod velu barku, konfin, podkonfin i dr.). Vrtli označuju dio zaravnjenog zemljišta na kojemu svjetioničarske obitelji gaje ili su gajili nešto povrća pa i poneku vinovu lozu (RUBIĆ, 1929). Kod Sv. Mihovila označuje smještaj stare i nove crkvice (stara je služila kao pribježište i skladište, a "nova" - koje više nema - za sezonsku službu za koju bi znao doći svećenik iz Komiže i na račun ribara). Ova otočna skupinica, osim imena dvaju otoka i 13 školjića (sa sikom) ima barem 22 toponima poznata iz literature (16 morfonima, 6 antroponima i dr.). Prema znanom nazivlju za male i velike oblike na obalnom rubu našeg mora našli bismo pravo bogatstvo takvih oblika (zaklopica, prisliga, dražica, grizina, lokanjac, podlokvica, podkapina, plitica, garmica, popuzina, galiolica i dr.). Što se oblika u podmorju priobalnog tiče, naši bi mladi istraživači mogli obogatiti inače bogato nazivlje od lokvica do braka za koji Skok tvrdi da je galskog podrijetla (Skok, P., 1933).

NASELJENOST

Grčki filozof Anaksimandar (6/5. st. prije Krista) navodio je tri vrste ljudi: žive, mrtve i one koji su na moru. Ne znamo što bi stari Anaksimandar rekao kad bi živio danas. No, svakako valjalo bi pridodati one koji lete i one koji borave na hridima kakva je Palagruža. Ispustimo li letače, ostaju nam svjetioničari. Oni su populacija koju ni danas nećemo naći u popisima pučanstva, ni na načelu prisutnosti ("de facto"), niti na načelu stalnosti ("de iure"), posebice tamo gdje se rezultati popisa objavljuju po naseljima. Jer, svjetioničari se u pravilu priključuju nekom od bližih naselja dotične općine kojoj pripada i

sam svjetionik¹. Što se tiče Palagruže, ona je uvijek imala više stanovnika nego što možemo saznati iz raznih "fusnota" demografskih censusa ili iz matičnih knjiga rođenih. Jer, trudnice obično odu roditi drugdje pa se rođenčad ne pripisuju svjetioničarskom priraštaju, kao što se ni čuvari otoka (svjetionika) ne pripisuju njegovu pučanstvu (Lajić, 1992). A ipak su svjetionici bili i ostali svojevrсна vrata maritimne civilizacije i dokazom opstojnosti čovjeka, bilo kao trajnije ili privremeno stanište (pronađeni artefakti prilikom gradnje svjetionika 1874.-1876. a i kasnije). Mada Palagruža ne pruža mogućnost stalnog prebivališta, osim za posebne namjene novijeg vremena, ipak je ona svojim smještajem i položajem služila putnicima, gusarima i dr. od prapovijesti do danas kao pribježište, te u nevolji onima koji su na moru i onima koji su pristizali u njezine vode za ribom (Komižani i njihove sezonske "barake"). Palagruža je, dakle, subekumena koja spašava drugima život upozoravajući ga na opasnost okolnih hridi i na dolazeću promjenu vremena i na oluju (neveru). A palagruški brakovi su posebno poglavlje. Brakovi su riblja sjatišta na koja se jate ljudi i ribarice. Stoga im pažnju poklanjaju ihtiolozi, antropolozi i gospodarstvenici. Uostalom, kao i mnogočemu što je uz more i pod morem. Brakovi su sastavnica otočne svijesti i egzistencije od pamtivijeka. Palagruški brakovi također. Ako je Palagruža gola (nisko zimzeleno grmlje, mlječika, lovor, trava "gromotolja", pelin, sljez, visoka vrijedna kapara i dr.), njeno je podmorje bujno. Neke od zeljarica i kapare, uz poneku uzgojenu povrtlaricu na ograničenom humiziranom tlu, predstavljale su dodatne sastavnice egzistentnim vrelima svjetioničara, kao i poneka popona i vrša.

GOSPODARSTVENE POSEBNOSTI

Uobičajenih četiri do šest svjetioničarskih obitelji Palagruže, koje su u pravilu dolazile iz Komiže (u novije se vrijeme i to mijenja),

¹ U popisima pučanstva do 1991. godine Palagruža je iskazivana kao dio naselja Komiža. Od 1. 01. 1991. Palagruža se izdvaja kao samostalno naselje i priključuje općini Lastovo. Takvo je stanje evidentirano i u popisu pučanstva 1991. godine. Tim je popisom na Palagruži popisano 7 stanovnika (svjetioničara). Međutim, po novom teritorijalnom ustrojstvu Republike Hrvatske Palagruža ostaje samostalno naselje ali u sklopu novoformirane općine Komiža, koja od 1997. godine ima status grada.

upotpunjavale su svoju životnu egzistenciju uzgojem poneke ovce i koze (uz spomenuto povrće), da bi djeca imala malo mlijeka. A, nažalost, ili nasreću, kako se uzme, noćna bi oluja donijela poneku pticu koja bi se razbila o kamenu kulu i o staklo svjetionika. Ptice su tako upotpunjavale jelovnik Palagružana. Dodamo li tome da su neki poduzetniji svjetioničari znali uzgojiti i gdjejkoji trs vinove loze, pokoju gredicu (lijehu) artičoka, zelene salate, boba, luka i kupusa (polijevanjem vode iz gustijerne) može se zaključiti da jelovnik tamošnjih svjetioničara nije uvijek bio ni tako siromašan, kako se nevjéži može pričiniti. To više što bi i kopnena fauna mogla poslužiti u nuždi kao dopuna ishrani (puž, štipavac, hrušt i dr.), dok neke vrste predstavljaju svojevrsnu zanimljivost (gušterica "lacerta pelagose", zmija poljarica ili crni gad i dr.). O tome s više stručnosti (znanja) i tumačenja od naših zoologa, kao i od botaničara za spomenute biljke. Komiškim su ribarima najkorisnije bile smrča i smrdelj (*Pistacia terebinthus*) s kojima su bojili (tangavali) mreže ("maštenje mreža"), te poneka deblja grmolika grana za vatru i pripravljanje jela.

Ono što je posebice zanimljivo i iznad svega lukrativno, jest ribarenje oko Palagruže. Uz tu djelatnost i život komiških ribara vezane su brojne zanimljivosti i one su više put i na više

mjesta opisane i obrađene. Jer, ne može se govoriti o Visu bez Komiže, niti se može govoriti o Komiži bez Palagruže, kao što se ne može govoriti o Palagruži bez Komiže i Komižana. A za Palagružu su se otimala Austrija, Italija i Jugoslavija. A Palagruža je bila i ostala komiška, dakle, hrvatska. Jer, jedino su Komižani od davnine bili egzistencijalnom pupkovinom vezani uz Palagružu, na njoj gradili svoja sezonska boravišta, oko nje ribarili (ljetni mrakovi) i na njoj molili Boga za dobar ulov (Sv. Mihovil).

Palagruža je otok mora i poprima osobitosti mora. Niotkud se ne vidi "grozota pučine" kao s Palagruže. Unatoč svemu tome, Palagruža je nekoć mirisala šest mjeseci godišnje po "friškinini" (srdelama) kao što Reykjavik miriše bakalarom i Lofoti po haringama. Palagruža je bila metropola našeg ribarskog nomadizma. Je li to i ostala? Ostala je memento jednog mjesta u kojem se nije bacao "brušket" (kocka), nego se na pucanj polazilo i veslalo pa tko prije do boljeg lovišta (pošte). Prema tome, ne sreću, nego znanje i trud.

I, na kraju, "muko Božja" i "tvrda siko palagruška", postala si malko lakša i malko mekša otkada su ljudi podigli na tebi svjetionik (prvi put zasjao 20. rujna 1875.) i dvadeset godina nakon toga postavili meteorološku postaju. Svima na korist.

LITERATURA

- Basioli, Josip, (1981): Ribolov na Palagruži. Pomorska enciklopedija, II, JLZ, Zagreb, str. 673.
- Fortis, Alberto, (1774): Viaggio in Dalmazia. Venezia. (Prijevod na hrvatski, izd. Globus, Zagreb).
- Friganović, Mladen, (1960): Naš Jadran, svjetionici i ljudi na njima. Geografski horizont, vol. VI, br. 1-2, GDH, Zagreb.
- Groller, Max, (1896): Die Inselgruppe Pelagosa im Adriatischen Meere. Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik, Wien, 159-171.
- Hirc, Dragutin, (1905): Prirodni zemljopis Hrvatske. Lice naše domovine. Zagreb, knjiga I, izd. A. Scholz. Palagruža, 671-675.
- Korolija, B. i Borović, I., (1966-1967): Osnovana geološka karta FNRJ. Lastovo i Palagruža 1:100.000. Institut za geološka istraživanja, Zagreb.
- Lajić, Ivan, (1992): Stanovništvo dalmatinskih otoka. Consilium - Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.
- Rubić, Ivo, (1929): Palagruža. Jadranska straža, posebni otisak, Split, 1-7.
- Rubić, Ivo, (1936-1937): Mali oblici na obalnom rubu istočnog Jadrana. Geografski vestnik, GD v Ljubljani, Ljubljana, 1-53.
- Rubić, Ivo, (1952): Naši otoci na Jadranu. JRM, Split.
- Ridanović, Josip, (1989): Hidrogeografija. Školska knjiga, Zagreb.
- Skok, Petar, (1933): Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu. Jadranska straža, Split.
- Skok, Petar, (1950): Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja. Jadranski institut, Jazu, I-II, Zagreb.
- Šegota, Tomislav, (1968): Morska razina u holocenu i mlađem Würmu. Geografski glasnik, 30, Zagreb, 15-39.